

FARKKUJEN ”VOIMA”

Laiton kauppa ja suomalaiset turistit Leningradissa ja Viipurissa 1960–1980-luvuilla

Juri Shikalov

dosentti, Itä-Suomen yliopisto

Lähes jokainen Neuvostoliitossa 1960–1980-luvuilla käynyt ulkomaalainen matkailija tapasi itärajan takana reippaita nuoria miehiä, jotka tarjosivat edullista viinaa, valuutanvaihtoa ja muita bisnesmahdollisuuksia. He olivat usein ensimmäiset henkilöt, jotka tulivat suomalaista turistia vastaan bussin tai hotellin ovelta. Suomessa heitä kutsuttiin *trokareiksi* tai *jobbareiksi*, Neuvostoliitossa he saivat nimityksen *fartsovššiki*. Monet ulkomaalaiset turistit käyttivät trokareiden palveluja mielellään, sillä kaupankäynti heidän kanssaan oli varsin kannattavaa. Suomessa trokauksesta tuli neuvostomatkojen erottamaton osa, ja se nostetaan esille lähes aina kun muistellaan matkoja Neuvostoliittoon.

Tietosanakirjan mukaan sana *fartsovššik* tarkoittaa ”Neuvostoliitossa 1950–1990-luvuilla toimineita nuoria henkilöitä, jotka ostivat tavaroita ulkomaalaisilta tai vaihtoivat niitä heidän kanssaan ja keinottelivat näillä”, eli möivät niitä eteenpäin korkeilla hinnoilla. Ilmiö sai nimityksen *fartsovka*. Sanakirjassa selitetään, että *fartsovkan* syynä oli ”1900-luvun jälkipuoliskolla muodostunut valtava kysyntä korkealaatuisille [...] tavaroille”, joita oli lähes mahdotonta saada kaupoista.¹ Samalla

raja avautui hieman 1950-luvun lopussa, ja ulkomaalaiset saivat mahdollisuuden vierailta Neuvostoliiton suurkaupungeissa turisteina. He toivat mukanaan tavaroita, joita neuvostoliitollaiset himoitsivat.

Ilmiö kehittyi nopeasti ulkomaisen turismin kehityksen myötä, ja 1970-luvulla *fartsovššikeja* tavattiin Neuvostoliitossa lähes kaikissa suurkaupungeissa. Erityisen paljon näitä ”kauppamiehiä” oli Moskovassa ja Leningradissa, satama- ja rajakaupungeissa sekä ulkomaalaisten turistien suosimilla alueilla, kuten Krimillä. Suomalaisetkin olivat hyvin aktiivisia tekemään ”bisneksiä” trokareiden kanssa. Tavaroita tuotiin rajan yli tiukoista tullitarkastuksista huolimatta ja kauppoja tehtiin, vaikka se oli laitonta.

Trokaus oli varsin näkyvä ilmiö noin 30 vuoden ajan, mutta laajuudestaan huolimatta sitä on sivuttu vain lyhyesti Neuvostoliiton artikkelimää ja taloutta käsittelevissä tutkimuksissa. Lisäksi on julkaistu muutamia artikkeleita. Venäjällä *fartsovkaa* ja keinottelua on alettu käsitellä vasta viime vuosina. Suurin osa tutkimuksista ei suoranaisesti tarkastele trokausta vaan varjotaloutta, jonka yhteydessä ilmiötä sivutaan. Ne harvat venäläiset tutkijat, jotka

1 <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/278908>. Katsottu 1.2.2019. *Fartsovka*-sanan etymologian yleinen selitys on se, että sana on peräisin englanninkielistä ilmaisusta ”for sale”. Selitys perustuu siihen oletukseen, että *fartsovkan* harrastajat tavallisesti esittivät ulkomaalaisille turisteille kysymyksen: «Do you have anything for sale?». Kun heidän kielitaitonsa oli yleensä heikko, niin kaksi viimeistä sanaa kuulosti ulkopuolisten korvissa sanalla ”fortsa”. Ks. Slovar inostrannyh slov. Komlev N. G., 2006, <http://rus-yaz.niv.ru/doc/foreign-words-komlev/fc/slovar-212.htm#zag-2383>.

ovat julkaisseet artikkeleita trokauksesta, puolestaan ovat keskittyneet vain trokareiden arkielämään, kuten toiminnan erityispiirteisiin, heidän käyttämäänsä slangiin ja tapoihinsa viettää vapaa-aikaa. Kattavan katsauksen fartsovkaan liittyvistä venäläisistä tutkimuksista on tehnyt historioitsija Maria Klimova.² Suomessa aihetta ei ole tutkittu juuri lainkaan. Tämän artikkelin alussa pyritään avaamaan ilmiön syitä, minkä jälkeen sen lopussa kuvataan trokauksen kehitystä ja tuhoa suomalaisuristien suosituimmassa neuvostokaupungeissa Viipurissa ja Leningradissa.

Artikkeli pohjautuu pääosin kerronnalliseen aineistoon: haastatteluihin, muistelmiin, kyselyjen vastauksiin sekä kertomuksiin keskustelufoorumeilla. Kyselyjä ovat tehneet *Etelä-Suomen Sanomat* ja *Ilta-Sanomat* vuonna 2011 ja artikkelin kirjoittaja sanomalehti *Karjalaisessa* vuonna 2017. Kyselyjen aiheena olivat muistot Neuvostoliittoon tehdyistä matkoista. Kyselyjen kautta saadun aineiston analyysi osoitti, että suomalaisten kertomukset ”neukkumatkoista” ja asioinnista trokareiden kanssa ovat pääosin hyvinkin samanlaisia. Kertomuksien yhdenmukaisuus todistaa siitä, että asiointi tapahtui tiettyjen, matkalaisten tiedossa jo ennen matkalle lähtöä olleiden kaa-vojen mukaan. Todistuksena siitä ovat myös tekemäni haastattelut. Haastateltavina olivat entiset trokarit sekä henkilöt, joille trokaus tuli tutuksi muun muassa töiden myötä.³

Aineistoa täydentävät lehtikirjoitukset, joita neuvostoliittolainen lehdistö julkaisi aiheesta 1950–1980-luvuilla. Viralliset asiakirjat,

joiden avulla pystyisi kuvaamaan trokausta, puuttuvat tai ovat varsin epäluotettavia. On esimerkiksi vaikea sanoa, paljonko trokareita oli. Miliisit rekisteröivät ainoastaan kiinni jääneet ja heidätkin varsin haluttomasti ja epäjärjestelmällisesti.⁴ Lisäksi monet lainvalvojen laatimat asiakirjat hävitettiin 1990-luvulla Neuvostoliiton romahduksen jälkeen. Kuten entinen miliisiupseeri totesi haastattelussa: ”Aineistoa ei ole missään. [...] Kaikki tuo roska on tuhottu. Kukaan ei tarvinnut sitä.”⁵

Ensin raketit, sitten housut

Neuvostoliitossa kerrottiin 1970-luvulla tuhansia anekdootteja, ja monet niistä koskivat valtion omituisia talouspolitiikkaa. Kehnot tavaravaliokimat kauppoissa, huonolaatuiset kotimaiset tuotteet, pitkät jonot, huono palvelu – kaikista näistä kerrottiin vitsejä. Yhdessä laajalti tunnetussa anekdootissa kaksi kaverusta käveli Punaisella torilla. He huomasivat, että talon seinälle oltiin ripustamassa valtavaa julistetta, johon oli kirjoitettu Neuvostoliiton kommunistisen puolueen iskulause: ”Kaikki on ihmisen nimissä ja ihmisen hyväksi!” Silloin toinen osoitti Brežnevin suurta muutokuvaa, joka roikkui toisella seinällä, ja sanoi: ”Ja minäpä tiedän, kuka se ihminen on.”

Anekdootti on osuva. Neuvostotalous, joka oli kommunistisen puolueen ohjeiden mukaan virallisesti ”hyväksi” kaikille kansalaisille, palveli todellisuudessa hyvin ainoastaan harvoja ja valittuja. Etuasemaan nostettiin valtion mahti, kun taas tavallisen ihmisen tarpeet jätettiin viimeiselle sijalle. Maassa vakiin-

2 Maria Klimova, ”Spekuljatsija i fartsovka v SSSR 1960-h – 1980- gg: Vektory sovremennogo istoriografitseskogo osmyslenija,” teoksessa *Ural industrialnyi: Bakuninskije istenija; XII Vserossijskaja konferentsija; Materialy*, T. 1. (Jekaterinburg: UrFU, 2014), 78–83.

3 Haastattelut tein vuosina 2013–2017 Viipurissa, Karjalan Kannaksella sekä Pietarissa. Etsin ja valitsin haastateltavat paikallisten asukkaiden avulla. Kyselyt olen toteuttanut lehdistön avulla. Sanomalehdet *Karjalainen* ja *Karjala* julkaisivat juttuja hankkeesta, joissa ihmisiä kehoitettiin ottamaan yhteyttä ja kertomaan kokemuksistaan matkoista Neuvostoliittoon. Kysyin erityisesti sitä, millainen oli matkan luonne ja oliko matkan aikana tehty pimeitä kauppvoja. Vastauksia tuli puhelimitse ja sähköpostitse yhteensä noin 50 kappaletta.

4 Klimova, ”Spekuljatsija i fartsovka,” 78–79.

5 Jevgeni Vyšenkov, haastattelu tekijän kanssa, Pietari, 16.11.2016.

tui ideologinen teesi, joka oli tiivistetty eräässä isänmaallisessa laulussa: ”Ajattele ensin Isänmaata ja vasta sitten itseäsi”. Raskas teollisuus ja erityisesti sotateollisuus saivat hallitukselta paljon tukea, kun taas ne teollisuuslaitokset, jotka vastasivat elintarvikkeiden, vaatteiden ja muiden kulutustavaroiden tuotannosta, joutuivat pärjäämään ilman valtion merkittäviä avustuksia.

Tällainen epätasapaino aiheutti kulutustavaroiden jatkuvan puutteen, joka yritettiin hoitaa erilaisilla jakelujärjestelmillä ja säännöstelytoimilla. Neuvostoliittolaista arkielämää tutkinut Natalia Lebina toteaa, että jo 1930-luvulla sanasta ”normi” tuli varsin konkreettinen ja tuttu käsite kaikille neuvostokansalaisille. Viranomaiset päättivät, mitä ja kuinka paljon kukin kansalainen sai syödä ja miten hän sai pukeutua. Normit olivat erilaisia eri ihmisryhmille, ja ne määriteltiin erilaisten tekijöiden perusteella. Eniten normeihin vaikuttivat asuinpaikka, ammatti ja sosiaalinen asema.⁶

Tilanne ei parantunut myöskään toisen maailmansodan jälkeen. Neuvostoteollisuus kyllä kehittyi nopeasti, mutta kevyen teollisuuden tuotantolaitokset saivat edelleen vain jäännöksiä valtion budjetista, eikä pula kulutustavaroista kadonnut mihinkään. Nikita Hruštšev, josta tuli Neuvostoliiton johtaja Stalinin jälkeen vuonna 1953, ei onnistunut korjaamaan tilannetta. Teollisuusreformissa Hruštševin strategia perustui ns. tieteelliseen kehitykseen, joka palveli ennen kaikkea sotateollisuutta. Neuvostoliittolaiset tiedemiehet saavuttivatkin 1950-luvun lopussa ja 1960-luvun alussa merkittäviä tuloksia erityisesti fysiikan ja kemian aloilla. Silloin

rakennettiin ensimmäiset ydinvoimalaitokset ja ydinsukellusveneet. Avaruuteen lähetettiin ensin Sputnik, minkä jälkeen sinne lensi ensimmäinen ihminen, kosmonautti Juri Gagarin. Toisaalta Hruštševin kokeilut kevyen teollisuuden ja erityisesti maatalouden uudistamisessa epäonnistuivat pahoin. Neuvostokansalaiset joutuivat edelleen jonottamaan kulutustavaroita, ja 1960-luvun alussa kauppoista alkoivat hävitä jopa peruselintarvikkeet, esimerkiksi liha, voi ja kananmunat.⁷

Hruštševin valtakausi päättyi syksyllä 1964, jolloin Neuvostoliiton johtajaksi nousi Leonid Brežnev. Myös uuden johtajan kausi alkoi talousreformilla, jotka vaikuttivat aluksi toimivilta. Ensimmäiset yhdeksän vuotta Brežnevin johdolla olivatkin kohtuullisen hyviä talouskehityksen kannalta. Kulutustavaroiden tuotantolaitoksia pidettiin kuitenkin edelleen toissijaisina; etusijalla olivat raskas teollisuus ja sotateollisuus.⁸ Kuvaannollisesti sanottuna tykit olivat hallitukselle edelleen tärkeämpiä kuin leipä. Kuten kirjailija Tatjana Moskvina osuvasti ilmaisi, 1970-luvulla Neuvostoliitossa ”pystyttiin tekemään avaruusraketteja, muttei hyviä alusvaatteita tai edes terveysteitä”.⁹

Hyvien vuosien jälkeen Neuvostoliiton teollisuustuotanto alkoi 1970-luvun alussa hidastua, minkä myötä maan koko talouskehitys sakkasi siinä määrin, että myöhemmin alettiin puhua ”pysähtyneisyyden ajasta”. Teollisuus muuttui entistä jähmeämmäksi ja joustamattomammaksi. Neuvostoliiton talousjärjestelmä ei kannustanut laitoksia ottamaan huomioon kuluttajien toivomuksia ja tarpeita tai tekemään uudistuksia. Teollisuuslaitosten suunnitelmat laadittiin ja niiden toteuttamista arvioitiin tavallisesti vain tuotantomäärien

6 Natalia Lebina, *Sovetskaja povsednevnost: Normy i anomalii; Ot voennogo kommunizma k bolsomu stilju* (Moskva: NLO, 2016), 43–47.

7 Andrei Sokolov & Viktorija Tjaželnikova, *Kurs sovetskoi istorii 1941–1991* (Moskva: Vysšaja škola, 1999), 144–145, 239–240, 260–261; Philip Hanson, *The Rise and Fall of the Soviet Economy* (London: Longman, 2003), 58–59; Lebina, *Sovetskaja povsednevnost*, 101–108.

8 Hanson, *Rise and Fall*, 98–99; Sokolov & Tjaželnikova, *Kurs sovetskoi istorii*, 266–271.

9 Tatjana Moskvina, *Žizn sovetskoi devuški: Bioroman* (Moskva: AST, 2015), 148.

mukaan – määrä oli laatua tärkeämpää.¹⁰ Tuotteiden realisointi ei ollut kovin tärkeää suunnitelmataloudessa. Niinpä tekstiilitehtaat tuottivat suuria määriä vanhakuosisia vaatteita, ja jalkinekombinaatit täyttivät varastoja epämuodikkailla kengillä, joita kukaan ei halunnut ostaa.

Kulutusvallankumous

Samalla, kun teollisuus tuotti kehoja kulutustavaroita, neuvostokansalaisten taloudellinen tilanne parani jatkuvasti. Hruštševin aikana palkkoja nostettiin useammankin kerran ja myös eläkkeet nousivat reilusti. Säästötkin kasvoivat nopeasti: vuonna 1964 kotitalouksien keskimääräiset säästöt olivat kaksinkertaistuneet vuoteen 1960 verrattuna. Niinpä ihmisillä oli Hruštševin valtakauden lopussa jo aika runsaasti ”vapaata rahaa” taskuissaan. Rahaa riitti, sillä elämä oli edullista jopa suurkaupungeissa. Asuntovastikkeet olivat hyvin pienet, sähkö ja vesi maksoivat vain muutaman ruplan kuukaudessa, eikä ruokakaan maksanut paljon mitään. Vaurastumisen myötä myös ihmisten kiinnostus laadukkaisiin tavaroihin kasvoi nopeasti. Neuvostotalous ei pystynyt kuitenkaan reagoimaan tilanteeseen ja tyydyttämään kasvavaa ostovoimaa.¹¹

Kansan kiinnostusta kulutustavaroihin lisäsivät myös parantuneet asumisolot. Hruštšev kehotti rakentamaan yksinkertaisia elementtitaloja, jotta mahdollisimman moni perhe saisi oman asuntonsa. Niinpä uusia asuntoja rakennettiin 1960-luvun alussa paljon. Rakennusbuumi jatkui myös Brežnevin aikana, jolloin Neuvostoliiton väestö kaupungistui hyvin

nopeasti. 1960-luvun puolivälistä 1980-luvun puoliväliin kaupunkeihin muutti jo noin viidesosa maan väestöstä.¹² Kaupunkilaisten kuluksintressit olivat huomattavasti laajempia ja monipuolisempia kuin maaseudun asukkailla, joten väestön kaupungistuminen lisäsi kulutustavaroiden kysyntää. Kysyntä kasvoi myös koulutustason paranemisen myötä. Korkeasti koulutetut ihmiset lukivat paljon sekä olivat tietoisia muodista ja sisustusuudistuksista.

Ihmisillä oli kova halu parantaa elinolosuhteitaan, ostaa hienoja huonekaluja, vaatteita ja maukasta ruokaa. Kommunistisen puolueen lupaukset ”valoisasta tulevaisuudesta” eivät enää tyydyttäneet neuvostokansalaisia, jotka halusivat elää mukavasti tässä ja nyt. 1970-luvulla kaupunkilaisyhteisöiden suhtautumisessa kulutustavaroihin tapahtui selkeä muutos, jota kutsutaan kulutusvallankumoukseksi. Neuvostoliiton kommunistisen puolueen ideologit kävivät jatkuvaa taistelua ”rappeutunutta” länsimaista elämäntyyliä vastaan, mutta se ei tuonut toivottuja tuloksia. Kotimaiset lastulevyistä tehdyt huterat kaapit haluttiin vaihtaa myymälöistä löytyviin tšekkiläisiin hyllyköihin, minkä lisäksi ihmiset etsivät kirpputoreilta muun muassa länsisaksalaisia radioita. Myös suhtautuminen vaatteisiin muuttui. Jos vaatteita ostettiin sotien jälkeen kiinnittämättä juurikaan huomiota niiden ulkonäköön ja laatuun, niin 1970-luvulla monet kaupunkilaiset haaveilivat muodikkaista länsimaisista merkkivaatteista. Kotimainen ruokakaan ei enää tyydyttänyt neuvostokansalaisia, vaan kaupoista jahdattiin unkarilaista makkaraa ja suomalaista juustoa.¹³

10 Matvei Polynov, *Istoritšeskije predposylki perestroiki v SSSR: Vtoraja polovina 1940 – pervaja polovina 1980-hgg* (Sankt-Peterburg: Aleteija, 2010), 172–173; Sokolov & Tjaželnikova, *Kurs sovetskoi istorii*, 266–271.

11 Sokolov & Tjaželnikova, *Kurs sovetskoi istorii*, 231–232; Hanson, *Rise and Fall*, 88–89; Natalia Lebina, *Povsednevnoe epohi kosmosa i kukuruzy: Destruksija bolšogo stilja; Leningrad 1950–1960-e gody* (Sankt-Peterburg: Pobeda, 2015), 95–108.

12 Sokolov & Tjaželnikova, *Kurs sovetskoi istorii*, 233, 292–294; Hanson, *Rise and Fall*, 63–64.

13 Sokolov & Tjaželnikova, *Kurs sovetskoi istorii*, 299–301; Polynov, *Istoritšeskije predposylki perestroiki*, 266–268; Moskvina, *Žizn sovetskoi deuški*, 147–148; Jukka Gronow & Sergei Zuravlev, *Fashion meets Socialism: Fashion industry in the Soviet Union after Second World War* (Helsinki: SKS, 2015), 222–230.

Suljetut rajat, joiden tarkoitus oli suojella neuvostokansalaisia ”lännen turmiolliselta vai- kutukselta”, eivät enää pitäneet kovin hyvin. Länsi tihkui niiden läpi. Elokvateattereissa näytettiin ulkomaisia elokuvia, lehdistö jul- kaisi valokuvia ”kapitalistisesta maailmasta” ja ravintoloissa soitettiin jazzia sekä muuta länsimaista musiikkia, vaikka julkisuudessa ne tuomittiin jyrkästi.

Neuvostoliiton rajat alkoivat avautua eri- tyisesti Hruštševin ns. ”suojasään” kaudella. Nikita Hruštšev itse oli varsin länsimyönteinen ihminen. Helmikuussa 1956 pidetyssä NKP:n XX edustajakokouksessa hän nosti esiin Neu- vostoliiton ulkopoliittikan uudet suuntaukset julistamalla ”rauhanomaista rinnakkaiselo- a” länsimaiden kanssa.¹⁴ Niinpä Neuvostoliitossa ruvettiin järjestämään erilaisia kansainvälisiä tapahtumia, joiden puitteissa suurkaupunkei- hin tuli vieraita myös kapitalistisista maista.

Länsimaisen katumuodin yleistymisen kan- nalta vaikuttavin oli Kansainvälinen nuorison ja opiskelijoiden festivaali, joka pidettiin Mos- kovassa kesällä 1957. Tapahtuma antoi aivan uudenlaisen kuvan pukeutumisesta. Farkut, kirjavat cowboy-paidat, tennarit ja muut län- simaiset vapaa-ajan vaatteet tekivät suuren vaikutuksen neuvostonuorisoon. Kulttuuri- vaihdon lisäksi kaduilla vaihdettiin tavaroita, ja myös pimeä kauppa kukoisti. Miliisin silloisten raporttien mukaan Moskovasta tuli festivaalin aikana ”suuri kauppatori”. Sieltä ostettiin mitä tahansa: pipoja, jalkineita, nailon- sukkiä ja -sadetakkeja, housuja, puseroita ja jopa alusvaatteita.¹⁵ Näin *fartsovka* alkoi itää.

Festivaalin jälkeen länsimainen muoti, mu- siikki ja elämäntyyli alkoivat kiinnostaa erityi- sesti nuoria neuvostokansalaisia. Nuoret eivät enää halunneet noudattaa ylhäältä määrättyä yhtenäistä tyyliä vaatetuksessa ja käyttäytymi- sessä vaan pyrkivät ilmaisemaan persoonaan- sa ja näkemyksiään omalla elämäntyyllillään. Varsinkin neuvostoyhteiskunnan eliitin nuori sukupolvi pyrki omaksumaan länsimaisen tyy- lin. Diplomaattien, hallinnon jäsenten, tiede- miesten ja taiteilijoiden lapset alkoivat käyttää farkkuja ja kuunnella länsimaista musiikkia. Heillä olikin mahdollisuus siihen, sillä heidän vanhempansa pystyivät käymään ulkomailla kohtuullisen vapaasti ja tuomaan tuliaisina muodikkaita vaatteita, musiikkilevyjä, kos- metiikkaa ja muita tavaroita, joita Neuvosto- liitosta oli mahdotonta saada.¹⁶

”Kultaista nuorisoa” seurasivat muodissa muut nuoret ja aikuisetkin. Kotimainen ke- vytteollisuus ei pystynyt tyydyttämään muoti- vaatteiden kasvavaa kysyntää. Vaateteollisuu- den tuotantouudistukset aiheuttivat suuria vaikeuksia tuotantolaitoksille, joten niiden johtajat vastustivat kaikkia uusia tuotanto- malleja.¹⁷ Muotivaatteiden puutetta yritettiin ratkaista ulkomaisilla avustuksilla, ostamalla vaatteita ja muita kulutustavaroita ensin Kii- nasta ja sitten Itä-Euroopan maista. Muotita- varoiden kysyntä oli kuitenkin niin valtavaa, että tuontikauppa ei pystynyt vastaamaan siihen nopeasta kasvustaan huolimatta. Ulko- maiset tavarat katosivat kauppojen hyllyiltä hetkessä, vaikka ne maksoivat huomattavasti enemmän kuin kotimaiset tuotteet.

14 Sokolov & Tjaželnikova, *Kurs sovetskoi istorii*, 199–203, 217; Lebina, *Povsednevnost epohi kosmosa i kukuruzy*, 81–96.

15 Natalia Lebina, *Mužšina i ženšina: Telo, moda, kultura; SSSR – ottepel* (Moskva: NLO, 2014), 141–142; Julia Barenholts & Sergey Karatov, *Vaš god roždenija – 1957* (Moskva: Anagramma, 2008), 62–68.

16 Irina Vinitšenko & Irina Lašina, ”Adaptatsija modnyh obrazov v povsednevnoi žizni sovetskogo obštšestva,” *Istoritšeskije, filosofskije, političeskije i juriditšeskije nauki, kulturologija i iskusstvovedenije. Voprosy teorii i praktiki* no. 1:12, 2012, 54; Barenholts & Karatov, *Vaš god roždenija*, 68, 71.

17 Larisa Zaharova, ”Naiboleje rasprostranenni javljajetsja forma prjamogo palto s odnobotnoi zastježkoi.” *O sovetskoi mode epohi ’ottepeli,’* *Neprikosnovennyi zapas*, no. 1:45, 2006, <http://magazines.russ.ru/nz/2006/1/za24.html>.

Nuoria eivät enää kiinnostaneet vaatteiden käytännöllisyys, yksinkertaisuus ja kestävyys, vaan he arvostivat niiden esteettisyyttä, ulkonäköä ja vieläpä alkuperää. Muotiin tulivat ns. firmavaatteet, esimerkiksi autenttiset farkut, paidat, takit ja lenkkitosut. Neuvostoliitossa länsimaisten tavaroiden ja erityisesti vaatteiden merkitys nousi aivan uudelle tasolle. Niistä tuli jopa fetissejä, joita oli pakko saada.¹⁸ Yksi tällainen fetissi muodostui tavallisista farmarihousuista. Farkut, jotka alun perin oli kehitetty työhousuiksi, saivat Neuvostoliitossa aivan uuden merkityksen 1970-luvulla. Niistä tuli ”onnistuneen elämän” symboli, länsimaisen muodin esikuva, josta monet nuoret ja aikuisetkin haaveilivat.

Näin neuvostoyhteiskunnassa kehittyi 1970-luvulla varsinainen ”länsimuodin kuumie”. Yhä useampi ihminen pyrki saamaan laadukkaita ulkomaisia vaatteita, jalkineita, kosmetiikkaa ja muita kulutustavaroita. Länsimaisten tavaroiden kysyntä oli suuri, ja kun niitä oli vaikea saada laillisesti, niitä ruvettiin hankkimaan laittomasti. Olosuhteet siihen muuttuivat otolliseksi, kun Neuvostoliiton raja avautui ulkomaalaisille vierailijoille ja ulkomaalaisten turistien määrät alkoivat kasvaa.

Suomalaiset tulivat

Fartsovka oli kaupantekoa ja kanssakäymistä ulkomaalaisten kanssa. Ulkomaisen turismin kehityksen myötä muodostui erinomainen toimintaympäristö ihmisille, joilla oli halua ja tarmoa tyydyttää kansalaisten kasvavaa kiinnostusta länsimaisiin vaatteisiin ja pikkuesineisiin. Stalinin aikana ulkomaalainen oli

harvinainen näky jopa Moskovan kaduilla, mutta Hruštševin ”suojasää” muutti kaiken. Moskovassa ja Leningradissa nähtiin ensimmäisen kerran runsaasti ulkomaalaisia turisteja kansainvälisen nuorisofestivaalin aikana vuonna 1957. Pian sen jälkeen rajanylitysmuodollisuuksia lievennettiin ja Neuvostoliitossa ruvettiin kehittämään palveluja ulkomaalaisille vierailijoille.¹⁹ Leningradissa ja Viipurissa se merkitsi ennen kaikkea suomalaisten turistien tuloa.

”Neukkaturismin” kehityksen kannalta tärkeä tapahtuma oli Nikita Hruštševin vierailu Suomessa kesäkuun alussa 1957. Paluumatkallaan Neuvostoliiton johtaja pysähtyi hetkeksi Viipuriin, jossa hän piti puheen asema-aukiolla. Tuhansien viipurilaisten edessä Hruštšev totesi, että ”Suomi on pieni valtio, mutta sen merkitys meille on suuri”.²⁰ Nämä sanat osoittivat Suomen ja Neuvostoliiton suhteiden kehityksen suuntaa. Jo kesällä 1958 viipurilaiset ja leningradilaiset näkivät kaduilla ensimmäiset suomalaiset turistibussit.

Matkailusta itärajan taakse tuli Suomessa hyvin suosittu vapaa-ajanviettotapa. Sen todisti muun muassa vuonna 1974 tehty tutkimus, jonka mukaan Neuvostoliitto oli 1970-luvun alussa suomalaisten turistien kolmanneksi suosituin kohdema Ruotsin ja Norjan jälkeen.²¹ Parikymmentä vuotta myöhemmin, 1980-luvun loppupuoliskolla, Neuvostoliitto oli suomalaisille jo toiseksi suosituin seuraamatkakohde heti Ruotsin jälkeen. Viipurissa suomalaisen turismin kehitys sai kunnan syyksyksen, kun kaupunkiin rakennettiin vuonna 1982 hotelli Družba. Näin suomalaiset saivat

18 Konstantin Bogdanov, ”Ževatelnaja rezinka, leningradskije podrostki i tovarnyi fetišizm v uslovijah razvitogo sotsializma,” *Antropologičeski forum*, no. 25, 2015, 74–82.

19 Vardan Bagdasarjan, Igor Orlov, Konstantin Mazin, Aleksandr Fedulin & Jožef Šnaidgen, *Sovetskoje zazerkalje: Inostrannyi turizm v SSSR v 1930–1980-e gody* (Moskva: FORUM, 2007), 74; Igor Orlov & Aleksei Popov, *Skvoz železnyi zana ves: See USSR!; inostrannyje turisty i prizrak potjemkinskih dereven*. (Moskva: Vysšaja škola ekonomiki, 2018), 106–107.

20 ”Vyborg: Ne iskonno russki gorod,” 2007, dokumenttielokuva, <https://www.youtube.com/watch?v=M1T-HOQtvBbU>.

21 *Suomalaisten ulkomaanlomat*, Sarja A:4 (Helsinki: Matkailun edistämiskeskus, 1976), 11, 33.

Viipurissa trokaus kehittyi varsin laajasti 1980-luvulla. Trokarit toimivat kaikissa paikoissa, joissa suomalaiset turistit yleensä kävivät. He suorastaan hyökkäsivät suomalaisiin turistibusseihin heti, kun bussit olivat pysähtyneet. Kuvassa trokareiden toimintaa Viipurin torilla kesällä 1990. Kuva: Viipurin kaupunginmuseo.

mahdollisuuden ja myös luvan oleskella ja yöpyä Viipurissa. Samalla muuttui suomalaisen turismin luonne. Järjestettyjen retkien suosio väheni, ja suomalaiset alkoivat tehdä omatoimimatkoja.²²

Matkat Neuvostoliittoon, niin kuin loma- matkat yleensä, merkitsivät monille suomalaisille irtautumista arjen rutiineista. Matkoilla irtauduttiin myös kotipaikan sosiaalisesta kontrollista, mikä rohkaisi turisteja tekemään asioita, joita he eivät olisi ikinä tehneet kotimaassaan. Suomessa kehittyi ainutlaatuinen ilmiö nimeltään vodkaturismi. ”Kävin vodka- turistien bussilla Leningradissa. Oli mukana joku lahtelainen Arska, joka sai Viipurissa ensimmäiset etanoliannoksensa, eikä sitten koko matkalla selvää hetkeä kokenut.”²³ Tämäntapaiset kertomukset olivat varsin tavallisia suomalaismatkailijoiden keskuudessa.

Neuvostoliitosta tuli suomalaisille ikään kuin suuri seikkailupuisto, jossa seikkaileminen oli turvallista, vaikka näyttikin joskus vaaralliselta.

Juopottelun lisäksi muodostivat trokareiden kanssa tehdyt kaupat olennaisen osan ”neukkurismin” seikkailuista. Jo vuonna 1964 Leningradin alueella pidettiin noin 80 suomalaista turistia, jotka olivat syyllistyneet pimeisiin kaappoihin. Monissa tapauksissa mukana oli myös alkoholi.²⁴ Suomalaisen kertomukset paljastavat, että laitonta toimintaa ja seikkailua hakivat jopa he, jotka eivät kotimaassaan ikinä olisi tehneet mitään vastaavaa. Perheenäidit ja nuoret tytöt, lainkuuliaiset palkansaajat kuten työläiset ja toimihenkilöt sekä opiskelijat – monet muistelivat, kuinka he toivat rajan yli myytäväksi sukka housuja, farkkuja sekä muuta tavaraa, ja miten jännittävää se oli. Asiointi trokareiden

22 Soile Veijola, *Turismin näyttämöt ja kulissit: Huomioita suomalaisesta seuramatkaetiketistä*, Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuslause 179 (Helsinki: Alkoholipoliittinen tutkimuslaitos, 1988), 22–25.

23 ”Korruptio ja pimeä kauppa kukoistivat,” *Etelä-Suomen Sanomat*, 18.10.2011.

24 Auvo Kostianen, ”The Vodka Trail: Finnish Travellers Motivation to Visit the Former Soviet Union,” teoksessa *Travel patterns: Past and present; Three studies*, toim. Timo Toivonen, Auvo Kostianen & Janne Ahtola (Savonlinna: University of Joensuu, 1999), 33–48.

kanssa toi paitsi jännitystä myös paljon rahaa. Muutamilla trokareille myydyillä sukkahousuilla tai farkuilla oli mahdollista korvata kaikki matkakustannukset, syödä ja juoda runsaasti, ja vielä jäi niin paljon ruplia käteen, että niiden tuhlaaminen muodostui ongelmaksi.²⁵

Valtavat määrät ruplia ja halvat hinnat saivat suomalaiset tuntemaan itsensä miljonääreiksi Neuvostoliitossa:

Kun täyten 20 vuotta Leningradissa, saimme päähämme lähteä juhlimaan parin kaverin kanssa kaupungille. Ostimme hotellista samppanjaa ja vodkaa, [...] ja 2 puolen kilon kaviaaripurkkia. Lisäksi lainasimme tarjoiluvaunut hotellista ja lähdimme tarjoamaan kaupungilla vastaan tuleville ihmisille samppanjaa, vodkaa ja kaviaaria. Ihmiset olivat vähintäänkin hämmästyneitä. Saimme touhuta noin vartin verran, kun meitä jo vietiin miliisiasemalle.²⁶

Vastaavia kertomuksia on runsaasti. Neuvostoliitto tarjosi suomalaisille sellaisia elämyksiä, joita moni heistä ei olisi koskaan pystynyt saamaan kotimaassaan. Ei ihme, että monille suomalaisille ”Leningradista tuli huume, johon oli päästävä uudelleen”.²⁷

Trokauksen nousu ja tuho

Näin trokareiden aika koitti Nikita Hruštševin valtakaudella. Useat entiset leningradilaiset trokarit korostivat muistelmissaan, että trokaus alkoi Leningradissa ja Viipurissa 1950-luvun loppupuoliskolla, kun kaupunkeihin alkoi ilmaantua suomalaisia turisteja. Esimerkiksi kuuluisa pietarilainen historioitsija Lev Lurje kuvailee trokauksen alkua Leningradissa ironisesti näin:

Fartsovka klassisessa muodossaan alkoi 1950-luvun puolivälin jälkeen. [...] Nikita Hruštševille oli muodostunut erinomainen henkilökohtainen suhde Suomeen korkeushyppymestari ja presidentti Urho Kaleva Kekkosen kanssa. Oli tehty päätös, että vaatimattomat suomalaiset metsurit pääsivät Leningradiin viettämään satumaisia viikonloppuja ostamalla halpoja ammattiliiton matkapaketteja. Leningradissa samppanja, baletti ja musta kaviaari olivat uskomattoman halpoja, ja tytöt ystävällisiä.²⁸

”Vaatimattomat metsurit” ja muut suomalaiset alkoivat harrastaa pimeitä kauppooja itärajan takana lähes heti, kun suomalainen turismi Neuvostoliitossa alkoi kehittyä. Maanviljelijä Kalle Jalkanen muisteli, kuinka hän kävi ensimmäisen kerran Leningradissa vuonna 1958, ja hänellä oli mukanaan ”sukkahousuja, lenkkareita, farkkuja ja takkeja kaupantekoa varten”. Sen jälkeen Jalkanen alkoi salakuljettaja rajan yli tavaroita ja valuuttaa säännöllisesti. Toiminta oli niin tuottoisaa, että pian Kalle luopui maanviljelijästä ja perusti sekatavarakaupan.²⁹

Runoilija ja entinen trokari Jevgeni Rein muistelee trokauksen alkua Leningradissa seuraavasti:

Leningradissa alkoi käydä ulkomaalaisia joskus vuonna 1956. Pääosin suomalaisia. He kirosivat kieltolakia ja tulivat Leningradiin pitämään hauskaa. Heiltä ruvettiin ostamaan tavaroita salaa, ja pian muodostui pysyvien suhteiden verkosto. Alkoi *fartsovkan* sankarillinen aika-kausi...³⁰

25 Timo-Pekka Heima, ”Korruptio ja pimeä kauppa kukoistivat,” *Etelä-Suomen Sanomat*, 18.10.2011.

26 ”Votkaa, ruplia ja sukkahousuja – Kerro muistosi Neuvostoliitosta!,” *Ilta-Sanomat*, 29.9.2011.

27 Vastaus kyselyyn 6.4.2017. Tekijän hallussa.

28 Lev Lurje & Sofja Lurje, *Leningrad Doulatova: Istoritsjeski putevoditel* (Sankt-Peterburg: BHV-Peterburg, 2017), 67.

29 Anna Näveri, ”Salakuljettaja Kalle Jalkanen paljastaa: Näin harhautin neuvostotullia,” *Helsingin Sanomat*, 24.6.2014.

30 Jevgeni Rein, *Mne skušno bez Doulatova* (Sankt-Peterburg: Limbus Press, 1997), 92–93.

— А у вас нет точно таких же, но импортных?

Рисунки И. САРДОВА

”Olisiko teillä samanlaisia mutta ulkomailta tuotuja?” Kulutusvallankumous muutti neuvostokansalaisten suhtautumista ulkomaalaisiin tavaroihin. 1970-luvulla monet varsinkin nuoret haaveilivat länsimaisista vaateista ja muista tavaroista. Kuva: Aikakauslehti Krokodil 16, 1973.

Ilmeisesti Rein on hieman erehtynyt vuosiluvusta. Edellä on jo mainittu, että suomalaisten varsinainen ”neukkutorismi” alkoi vuonna 1958. Tässä suhteessa tarkempi on jazz-muusikko, entinen trokari Anatoli Kalvarski, joka toteaa, että Leningradissa ”trokausmaailma alkoi kukoistaa sitten, kun suomalaiset alkoivat saapua. Se oli ehkä vuosina 1958–1959. Heiltä pystyi ostamaan tavaroita vodkapulloilla”.³¹

Julkisuudessa trokaus nostettiin esille ensimmäisen kerran vuonna 1959, jolloin Neuvostoliiton keskeinen satiiriaikakauslehti *Krokodil* julkaisi artikkelin otsikolla *Ser*,

ustupite štany (Sir, myykää housuja).³² Se, että *Krokodil*-lehti oli huomannut ilmiön, kertoi siitä, että trokaus alkoi todellakin huolestuttaa Neuvostoliiton valtakoneistoa. 1960-luvun alkuun mennessä trokausta alkoi olla näkyvässä jo kaikissa neuvostokaupungeissa, joissa liikkui ulkomaalaisia turisteja.

Alkuvaiheessa trokareita oli Leningradissa hyvin vähän. ”Leningradin ensimmäinen trokari” Valentin Tihonenko kertoi, että kaupungissa oli hänen aloittaessaan toimintansa 1950-luvun lopussa vain noin 30 trokaria. Hänen kertomuksensa mukaan *fartsovkan* uranuurtajat eivät edes tavoitelleet rahallista hyötyä. Rahaa tärkeämpiä heille olivat elämykset, joita he kokivat ulkomaalasiin tutustuessaan: ”se oli elämän sisällön etsimistä, pyrkimys täyttää elämä mielenkiintoisilla suhteilla, ihmisillä, provosoida muita.”³³

Muutkin Leningradin ensimmäiset trokarit muistelivat, että heidän toiminnassaan oli enemmän uteliaisuutta kuin pyrkimystä saada paljon rahaa. Laiton kauppa kiinnosti, koska sen kautta saatiin tietoa elämästä Neuvostoliiton rajojen ulkopuolella. Ulkomaalaisia tavaroita ostettiin ennen kaikkea omaan käyttöön – vain joskus myytiin jotain kavereille. Alkuvaiheessa trokaus perustui etupäässä vaihtokauppaan: ulkomaalaisille tarjottiin vodkapulloja tai pieniä matkamuistoja, ja vastineeksi trokareille kelpasi mikä tahansa ulkomaalainen tavara.³⁴

Tilanne muuttui kuitenkin hyvin pian, ja *fartsovkan* kaupantekojen painopiste siirtyi kiinnostuksesta rahallisen hyödyn puolelle jo muutamassa vuodessa. Idealistit, jotka trokasivat vain sen takia, että heitä kiinnosti länsimainen elämä ja tutustuminen ulkoma-

31 Rein, *Mne skužno bez Dovlatova*, 92–93; Vladimir Kozlov, *Stiljagi: Molodyje, smelyje, svobodnyje* (Sankt-Peterburg: Amfora, 2015), 101–102.

32 ”Ser, ustupite štany,” *Krokodil*, no. 13, 1959, 9.

33 Valentin Tihonenko, ”Tarzan v svojem Otetšestve: Intervju s Valentinom Tihonenko,” *Pršela*, no. 11, 1997, 11–12.

34 Juri Korotkov & Georgi Litvinov, *Stiljagi: Kak eto bylo* (Sankt-Peterburg: Amfora, 2009), 194–195; Kozlov, *Stiljagi*, 101.

lasiin, joutuivat väistymään. Heidän tilalleen tulivat varsinaiset alan miehet, kaupustelijat tosi toimin. Laiton kauppatoiminta ulkomaalaisten turistien kanssa alkoi olla Leningradissa ammattimaista jo 1960-luvun alussa. Kuten leningradilaisten trokareiden ”patriarkka” Valentin Tihonenko sanoi: ”Lopetin trokauksen vuoden 1961 alussa. Se ei ollut enää eliitin reilua urheilua, vaan mukaan tuli paljon kaikenlaisia ihmisiä ja alkoi jatkuva valehtelu.”³⁵

Viipurissa käytettiin ensimmäisen kerran sanaa *fartsovššik* kaupunkilehdessä joulukuussa 1961, jolloin siinä julkaistiin artikkeli *V temnyh podvorotnjah* (Pimeissä porttihilveissa). Artikkelin tekijä kertoi Viipurin nuorukaisista, jotka harrastivat ”ulkomaalaisten kimpujen ja kampsujen ostoja ja myyntiä” ja jotka kutsuivat itseään *fartsovššikoiksi*. Lopussa toimittaja totesi, että sellaisia kaupustelijoita ”on kaupungissamme vähän”, mutta ”valitettavasti heitä on”. Noin puoli vuotta myöhemmin sama toimittaja julkaisi lehdessä *Vyborgski kommunist* toisen artikkelin trokareista.³⁶ Näiden artikkeleiden mukaan ensimmäiset viipurilaiset trokarit tekivät kauppvoja ennen kaikkea ulkomaalaisten merimiesten kanssa. Nämä olivatkin ensimmäisiä ulkomaalaisia kauppakumppaneita, joiden kanssa ruvettiin tekemään pimeitä kauppvoja myös muissa satamakaupungeissa, sillä heillä oli mahdollisuus tuoda tavaroita ja tutustua neuvostokaupunkkeihin aika vapaasti jo ennen ulkomaalaisia turisteja.

Ulkomaalaisturismin kehitys kiihdytti laitoman kaupan kasvua hyvinkin nopeasti. Jo 1960-luvun alussa KGB:n johto raportoi Neuvostoliiton kommunistisen puolueen keskuskomitealle, että valuutan ja tavaroiden

pimeä kauppa oli kivunnut ”suuriin määriin vuosina 1959 ja 1960, koska ulkomaalaisten tulo maahan on kasvanut”.³⁷ Silti trokareita nähtiin Viipurin kaduilla 1960-luvulla vielä aika harvoin. Silloin ulkomaalaiset turistit saivat oleskella kaupungissa vain kolme neljä tuntia, minkä lisäksi oleskeluaika suunniteltiin ja sitä valvottiin tarkasti. Tiukka valvonta esti trokareiden toiminnan. Tilanne pysyi lähes samanlaisena myös 1970-luvulla. Viipurilainen toimittaja ja entinen leningradilainen trokari Andrei Kolomoiski pitää 1970-luvun Viipuria ”provinssipaikkana” trokauksen suhteen, vaikka kaupungista löytyikin joitakin ”tositrokareita”.³⁸

Trokaus tuli viipurilaisille hyvin tutuksi vasta sen jälkeen, kun kaupungissa avattiin hotelli Družba vuonna 1982. Samalla ulkomaalaisten turistien oleskelusääntöjä muutettiin radikaalisti. Kuten on jo mainittu, hotellin avaamisen myötä vierailijat saivat oleskella kaupungissa usean vuorokauden ajan. Viipurista tulikin todellinen turistikohte ja suomalaisten vodkaturistien Mekka. Yöpymismahdollisuuden myötä yhä useampi suomalainen lähti kaupunkiin viikonlopuksi ”pitämään hauskaa”. Vodkaturistien myötä pimeä kauppa kehittyi nopeasti, eikä trokaus enää ihmetyttänyt viipurilaisia 1980-luvulla.³⁹

Myös Leningradissa suomalaisilla turisteilla oli tärkeä rooli trokauksen kehityksessä. Entinen trokari Aleksandr Panov valaisee kirjassaan leningradilaisten trokareiden keskinäistä maailmaa 1960-luvulla ja kertoo, että kaupungissa tapahtuneen trokauksen ”kantavana voimana” olivat nimenoman suomalaiset turistit. Heistä paikalliset trokarit pitivät paljon enemmän kuin muista ulkomaalaisista: ”Turmalai

35 Tihonenko, ”Tarzan v svojem Otetšestve,” 11–12.

36 *Vyborgski kommunist*, 10.12.1961, 3.6.1962.

37 Orlov & Popov, *Skvoz' železnyi zhanaves*, 433.

38 Andrei Kolomoiski. haastattelu 22.5.2017, Viipuri. Tekijän hallussa.

39 Hotelli Družban entiset työntekijät. Ryhmähaastattelu 23.5.2017, Viipuri; Entinen Intouristin opas, tulkki. Haastattelu 24.5.2017, Viipuri. Haastattelut Tekijän hallussa.

tarkoittaa suomalainen. [...] Minä tykkään turmalaista. He olivat asiallisimpia kaikista ulkomaalaisista.”⁴⁰

Entisen leningradilaisen miliisiupseerin Jevgeni Vyšenkovin mukaan ”kaikki suomalaiset vieraat toivat jotain ja myivät”, siitä tuli ”ihan normaalia” toimintaa. Suomalaisten kautta maahan tuli hyvin paljon valuuttaa, länsimaisia vaatteita ja tavaroita: ”Kuvitelkaa suuri kauppakeskus, jossa 75 prosenttia tavaroista tulee Suomesta. [...] Joskus kauppakeskuksilla menee niin ja näin, mutta mitä tapahtuisi, jos suomalaiset tavarat katoaisivat kokonaan? Siihen loppuisi koko tavaratalon bisnes.”⁴¹

”*Fartsovkan* sankarillinen kausi” jatkui, ja laitton kauppa saavutti huippunsa 1980-luvulla. Sadat trokarit ajelivat autoillaan Leningradin keskustassa, piirittivät kaupungin suosituimpia turistinähtävyyksiä, parveilivat Intouristin hotellien parkkipaikoilla ja ravintoloissa sekä tekivät kauppvoja Leningradin suurempien tavaratalojen Gostiny Dvor ja Apraksin Dvor sisällä ja ympärillä. Vyšenkovin mukaan trokarit muodostivat 1980-luvun alussa Leningradissa jo kokonaisen ”rinnakkaismaailman, jossa oli jo kaikki, mikä 10–15 vuoden kuluttua täytti Pietarin: vapaa kauppa, rahapelit, ravintolat”.⁴²

Jevgeni Vyšenkov tiesi, mistä puhui. Hän työskenteli miliisiosastolla, jonka päätehtävänä oli Leningradin keskustan puhdistaminen laittomista kaupustelijoina, ja hän tunsii trokareiden maailman varsin hyvin. Entinen miliisiupseeri kertoo haastattelussaan ja Leningradin rikollismaailmasta kertovassa kirjassaan, että 1980-luvulla trokarit eivät enää keinoja kaihtaneet, vaan olivat valmiita myymään mitä tahansa rahallisen hyödyn saamiseksi.⁴³ Ajan myötä laitton kauppa ulkomaalaisten

kanssa sai useita erilaisia muotoja, tyylejä ja menetelmiä.

Trokareita alkoi olla liikaa jopa suomalaisille turisteille, joille trokaus toi paljon hyötyä ja mieluisia matkaelämyksiä. ”Hotelleissa ja levähdysalueilla halusivat ostaa vaatteet päältä ja kengät jalasta. Ostajia pyöri ympärillä haitaksi asti”. Näin kirjoitti seuramatkalla Leningradissa kesällä 1983 vierailut turisti. Siitä huolimatta kaupunki houkutteli edelleen suomalaisia. Hän jatkaa:

Korruptio ja mustapörssi kukoisti, ja myönnän itsekin osallistuneeni nuoruudessa pikkukauppaan, joka tuolloin oli yleistä. Vodka ja sampanja virtasi, mutta kyllä tuli käytyä paljon myös eri retkillä, museoissa ja kulttuuritapahtumissa, jotka olivat edullisia ja tasokkaita!⁴⁴

Neuvostoliiton historian viimeisinä vuosina 1980-luvun lopussa trokauksesta tuli jo niin yleinen ilmiö, että lainvalvojatkaan eivät pystyneet tekemään sille paljon mitään. Tilanne oli ryöstäytymässä käsistä. Esimerkiksi Viipurin kaduilla huijarit, mankujat ja varkaat kävivät turistien kimppuun lähes heti, kun turistibussien ovet avautuivat. Niiden suomalaisten, jotka vielä uskalsivat mennä itärajan taakse omilla autoillaan, oli vaikea saada autoaan ehjänä takaisin Suomeen. Viipurin kaupungin johto yritti parantaa tilannetta lisäämällä miliisipartioita paikoille, joissa kävi paljon suomalaisia, kuten rautatieaseman aukiolle, kauppatorille ja Berjozka-kaupan lähelle. Se ei kuitenkaan auttanut. Miliisilaitoksen voimat olivat riittämättömät.⁴⁵

Myös Leningradissa jengit valloittivat 1980-luvun lopussa paikkoja, joissa ulkomaalaiset liikkuivat. Suomalaiset turistit, jotka usein olivat humalassa, olivat helppo saalis varkaille

40 Aleksandr Panov, *Fartsovštšiki* (London: Flegon Press, 1971), 89.

41 Jevgeni Vyšenkov, haastattelu tekijän kanssa, Pietari, 16.11.2016.

42 Jevgeni Vyšenkov, *Kryša, 20 let so smerti SSSR: Ustnaja istoria reketa* (Moskva: AST, 2014), 36.

43 Vyšenkov, *Kryša*, 36.

44 Timo-Pekka Heima, ”Korruptio ja pimeä kauppa kukoistivat,” *Etelä-Suomen Sanomat*, 18.10.2011.

45 *Vyborgski kommunist*, 21.3.1989.

Ajan myötä trokareiden toiminta muuttui yhä röyhkeämmiksi. Myös pikkutrokarit, eli niin sanotut purkkapojat, alkoivat käyttäytyä sietämättömästi. Kuvassa purkkapojat turistibussin ovella Leningradissa 1980-luvulla. Kuva: Kevin H, Freeimages.

ja ryöstäjille. ”Urheat” vodkaturistit eivät kuitenkaan ottaneet opikseen vaan jatkoivat seikkailujaan. Näin eräs suomalainen mies joutui kolmen päivän aikana kolme kertaa rikoksen uhriksi. Ensin häneltä varastettiin kukkaro ravintolassa, minkä jälkeen huora huijasi häntä ja vei hänen takkinsa. Lopuksi miehen matkalaukku katosi hotellin ovien edestä.⁴⁶

Perestroikan aikana räjähdysmäisesti kasvanut järjestäytynyt rikollisuus otti haltuunsa varjotalouden, ja rikollisjengit ryhtyivät vaatimaan ”suojelumaksuja” ja ”veroja” myös trokareilta. Aluksi toiminta oli epäsäännöllistä, mutta pian maksuja ruvettiin keräämään järjestelmällisesti. Jengit laittoivat omia partioitaan jokaiseen Intouristin hotelliin, ravintoloihin ja muihin trokareiden suosikkipaikkoihin. Jengit pitivät paikkoja järjestyksessä,

puolustivat trokareita muilta jengeiltä, maksoivat paikallisille miliisipartioille lahjuksia ja häätivät pois ulkopuolisia kilpailijoita. Tästä ”palvelusta” trokarit joutuivat maksamaan jengiläisille isojakin summia.⁴⁷

Kilpailijoiden torjunta oli kyllä tarpeen trokareiden kannalta. Helpot ja suuret rahat houkuttelivat laittomaan ”bisnekseen” paljon nuoria myös Leningradin ulkopuolelta, ja ulkopuoliset tunkeilijat alkoivat valloittaa leningradilaisten trokareiden suosimia paikkoja suurten rahojen toivossa. Vuosina 1985–1988 miliisi pidatti pelkästään Leningrad-hotellissa 2 872 ihmistä, joista 1 302 oli miehiä ja 1 570 naisia. Puolet pidätetyistä oli kotoisin Leningradin ulkopuolelta. Naiset olivat myyneet seksiä, ja miehet tehneet kauppooja ulkomaa- laisten kanssa. Suurin osa heistä ei ollut viral-

⁴⁶ Jevgeni Vyšnikov, ”Gorod Lenina i grehov: Finskije stranitsy na Fontanke,” *Fontanka.ru*, 2014, <http://fontankafi.ru/articles/16010/>.

⁴⁷ Vyšnikov, *Kryša*, 224–226, 256–257.

lisesti missään töissä. Sosiologi Ivan Petrov tulkitsee näitä lukuja niin, että Neuvostoliiton historian loppuvuosina monet nuoret eivät enää edes yrittäneet noudattaa neuvostoyhteisön ”virallisia normeja”, vaan torjuivat neuvostojärjestelmän sellaisenaan.⁴⁸

Neuvostoliittolainen ideologia ja kasvatusta eivät näyttäneet enää toimivan nuorison keskuudessa. Vuonna 1987 sosiologit järjestivät kyselyn, johon osallistui noin 800 nuorta miestä ja naista suurista kaupungeista, myös Leningradista. Kyselyn tulokset osoittavat, että romanttiset unelmat lentäjän tai tutkijan ammateista hävisivät; niiden tilalle tulivat kaupalliset intressit ja haaveet isoista rahoista. Yhä useampi nuori mies oli halukas kokeilemaan trokarin uraa. Kysely paljastaa, että 16–17-vuotiaat nuorukaiset pitivät *fartsovkaa* parhaana mahdollisena keinona saada paljon rahaa.⁴⁹

Uusia tulokkaita tuskin voitiin nimittää trokareiksi, ja heidän käytöksensäkin oli kaukana entisten trokareiden käytöksestä. Yleensä he toimivat häikäilemättömästi ja usein uhkaavastikin. Wärtsilän konsernin edustajat kertoivat *Vyborg*-lehden toimittajalle, kuinka heidän autoonsa hyökättiin kesällä 1989. Matkalla rajalta Viipuriin heidät oli yritetty pysäyttää väkisin useita kertoja. Myös suomalaisturistien kokoonpano oli muuttunut. Muusikko Jorma Kääriäinen, joka asui Viipurissa kolme kuukautta vuonna 1991, oli järkyttynyt kaupungin silloisesta ilmapiiristä. Hän olisi halunnut järjestää kulttuurivaihtoa Viipurin ja Suomen välillä, mutta huomasi pian, että ”kulttuurielämä kaupungissa on loppunut”. Kääriäisen mielestä Viipurista oli tullut ”ilotalo”, jossa kävivät vain ”kolmossortin turistik”.⁵⁰

Toinen tappava isku *fartsovkalle* tuli Neuvostoliiton rajojen avaamisesta. Perestroika

helpotti neuvostokansalaisten matkustamista ulkomaille, ja ulkomaista tavaraa alkoi virrata neuvostokaupunkien markkinoille. Farkkuja ja sukkahousuja, purukumia ja yhdysvaltalaisia savukkeita, skotlantilaista viskiä ja saksalaista olutta ynnä muita länsimaisia tuotteita, joista kansalaiset ennen vain haaveksivat, ruvettiin myymään vapaasti yksityiskaupoissa ja kioskeissa.

Rajan yli tulvineet halvat tavarat ja valtava joukko uusia tulokkaita olivat tuhoisia trokareille. ”Nyt trokareita ilmaantui tuhansia, eikä heillä ollut enää mitään sellaista, jota ei olisi pystynyt ostamaan kaupparitorilta”. Näin kuvaili 1980-luvun lopun tilannetta entinen miliisiupseeri Vyšenkov.⁵¹ Kauppa ulkomaalaisten turistien kanssa ei ollut enää kannattavaa eikä turvallista, ja niin trokarit hävisivät Viipurin ja Leningradin kaduilta. Heidän tilalleen tulivat keinottelijat, jotka myivät Kiinasta ja Turkista tuotuja väärennetyjä ”merkkivaatteita”. Ilmiön varsinainen loppu tuli Neuvostoliiton romahduksen myötä 1990-luvun alussa. Trokaus oli Neuvostoliiton talousjärjestelmän tuote, eikä sille ollut enää sijaa Venäjän uudessa markkinataloudessa.

Loppusanat: farkkujen tuhoisa vaikutus

Venäläisen sananlaskun mukaan ”pyhä paikka ei tyhjäksi jää”. Talusmaailmassa se merkitsee sitä, että jos tarjonta on liian vähäistä, niin aina löytyy joku, joka pyrkii sen täyttämään. Näin toimii markkinatalous länsimaissa, missä joustavat ja monipuoliset yritykset reagoivat nopeasti kuluttajien kysynnän muutoksiin. Kömpelössä neuvostotaloudessa ”tyhjen paikkojen” täyttäminen tapahtui valtion puolelta varsin hitaasti, jos ollenkaan. Mutta aivan tyhjäksi markkinat eivät kuitenkaan jääneet,

48 Ivan Petrov, ”Kak vyerli fartsovštiki 80-h,” *812Online*, 23.12.2010, <http://www.online812.ru/2010/12/23/004/print.html>.

49 ”Pered zerkalom,” *Literaturnaja gazeta*, 2.9.1987.

50 *Vyborgski kommunist*, 2.9.1989; *Vyborg*, 20.9.1991.

51 Vyšenkov, *Kryša*, 224.

sillä niitä täyttivät – ainakin osittain – kaupustelijat, jotka toimivat virallisen järjestelmän ulkopuolella. Näin muodostui trokaus, ainutlaatuinen ilmiö, joka tuotti länsimaisia tavaroita neuvostoyhteisölle ja täytti kuluttajien muuttuvia toiveita.

Trokaus alkoi 1950-luvun lopussa Moskovassa ja Leningradissa, ja pian se oli levinnyt Neuvostoliitossa rajalta rajalle, Valko-Venäjältä aina Tyynele merelle saakka. Länsimaisen muodin lumo ja halu omistaa laadukkaita tavaroita ei säästänyt edes neuvostoideologian aktivisteja. Eräs entinen trokari muistellee haastattelussa, kuinka kommunistiuorten Komsomol-järjestön paikallinen johtaja haukkui hänet julkisesti kokouksessa, mutta pyysi kokouksen jälkeen tätä ”järjestämään” itselleen yhdysvaltalaisia farkkuja. Trokarin näkemysten mukaan neuvostoyhteiskunnan ”ajattelutavassa” oli tapahtunut suuri muutos 1970-luvun loppupuoliskolla. Silloin yhteiskunta alkoi ”mädäntyä”, ja 1980-luvulla se oli jo ”mädäntynyt” pahasti.⁵²

”Mädäntyminen” tarkoittaa tässä yhteydessä sitä, että neuvostoyhteiskunta oli osoittautumassa samanlaiseksi kuin ”rapeutunut” länsimainen yhteiskunta. Neuvostopropagandan mukaan elämä pyöri lännessä vain rahojen ja tavaroiden ympärillä, eikä siellä kannettu huolta ihmisistä ja ihmiskunnan tulevaisuudesta. Neuvostoliiton historian viimeiset vuosikymmenet paljastivat, että myös neuvostoyhteiskunnassa raha ja tavarat saivat tärkeän roolin. Monia ihmisiä maallinen hyvä kiinnosti enemmän kuin ideologinen propaganda. Neuvostokansalainenkin halusi pukeutua muodikkaasti, syödä hyvin ja nauttia elämästä tässä ja nyt, eikä vasta kommunistisen

puolueen lupaamassa ”valoisassa tulevaisuudessa”. Näin trokarit saivat oman paikkansa neuvostoyhteiskunnassa. Sadattuhannet ihmiset käyttivät trokareiden ”palveluja” ja ostivat heiltä länsimaisia tavaroita ja valuuttaa. Heistä tuli henkilöitä, joita Neuvostoliitossa kutsuttiin ”tarpeellisiksi ihmisiksi”, ja heidän toimintaansa alettiin suhtautua hyväksyvästi sellaisissakin piireissä, jotka virallisesti taistelivat heitä vastaan.⁵³

Trokauksen historia kesti reilut kolmekymmentä vuotta, ja sinä aikana laittomalla kaupalla ulkomaalaisten vierailijoiden kanssa oli suuri vaikutus neuvostokansalaisten elämään. Toimittaja Jevgeni Vyšnikov, joka 1980-luvulla toimi miliisin erikoisosastolla ja taisteli trokareita vastaan Leningradissa, arvioi trokauksella olleen merkittävä rooli jopa koko Neuvostoliiton tuhoutumisessa. Entisen miliisin mukaan ”Suomen tuhoisa voima oli varsin suuri”. Vyšnikov olettaa, että suomalaiset farkut ja sukka housut romuttivat neuvostoideologiaa tehokkaammin kuin toisinajattelijoiden poliittiset aatteet.⁵⁴

Myös kirjailija ja lehtikolumnisti Aleksandr Kabakov toteaa, että Neuvostoliitto taisteli kapitalistisen lännen ideologista vaikutusta vastaan, mutta länsi voitti tuon taistelun nimenomaan tavaroiden eikä ideologian avulla. Kabakov nimittää farkkuja ”tehokkaaksi tuhoesineeksi”, joka tuhosi neuvostoaatteita paljon paremmin kuin länsimainen propaganda. Hänen mielestään lännen lopullinen voitto Neuvostoliitosta tapahtui silloin, kun farkut ”saivat haltuunsa neuvostoliittolaisten nuorisoaktivistien takamukset”.⁵⁵

Ehkäpä Jevgeni Vyšnikov ja Aleksandr Kabakov yliarvioivat trokauksen roolia Neuvos-

52 Entinen trokari, haastattelu tekijän kanssa, Jalkala, 16.6.2012.

53 Pavel Romanov & Maria Suvorova, ”’Tšistaja fartsa’: Sotsialnyi opyt vzaimodeistvija sovetского gosudarstva i spekuljantov,” teoksessa *Neformalnaja ekonomika v postsovetkom prostranstve: Problemy issledovanija i regulirovanija*, toim. Irina Olimpijeva & Oleg Patšnikov (Sankt-Peterburg: Tsentr nezavisimyh issledovanij, 2003), 148–155.

54 Jevgeni Vyšnikov, haastattelu tekijän kanssa, Pietari, 16.11.2016.

55 Aleksandr Kabakov, *Kamera hranenija: Meštšanskaja kniga* (Moskva: AST, 2015), 297.

toiliiton tuhoutumisessa. Neuvostoliitto tuskin olisi romahtanut pelkästään farkkujen ja sukka housujen vaikutuksesta. Siihen oli monia muita, paljonkin vaikuttavampia syitä. Vyšnekov ja Kabakov ovat kuitenkin ainakin osittain oikeassa. Länsimaisten tavaroiden lumo todellakin edesauttoi paljon tehokkaammin neuvostoyhteiskunnan ideologista rappeutumista kuin toisinajattelijoiden kirjoitukset ja länsimäinen propaganda. Trokaus on vaikuttanut myös suomalaisiin. Trokarit antoivat tuhansille suomalaisille matkailijoille mahdollisuuden kokea unohtamattomia hetkiä, avasivat heille ”ihmemaan”, jossa tavallinen maalaispoika tai -tyttö koki itsensä miljonääriksi. Nämä hetket muistetaan edelleen monissa suomalaisissa perheissä.

Lähteet

Kirjallisuus

- Bagdasarjan, Vardan, Igor Orlov, Konstantin Mazin, Aleksandr Fedulin & Jožef Šnaidgen. *Sovetskoje zazerkalje: Inostrannyi turizm v SSSR v 1930–1980-e gody*. Moskva: FORUM, 2007.
- Barengolts, Julia & Sergey Karatov. *Vaš god roždenija – 1957*. Moskva: Anagramma, 2008.
- Bogdanov, Konstantin. ”Ževatel'naja rezinka, leningradskije podrostki i tovarnyi fetišizm v uslovijah razvitogo sotsializma.” *Antropologičeski forum*, no. 25, 2015, 69–85.
- Hanson, Philip. *The Rise and Fall of the Soviet Economy*. London: Longman, 2003.
- Kabakov, Aleksandr. *Kamera hranenija: Meštšanskaja kniga*. Moskva: -AST, 2015.
- Klimova, Maria. ”Spekuljatsija i fartsovka v SSSR 1960-h – 1980- gg: vektory sovremenogo istoriografitseskogo osmyslenija.” Teoksessa *Ural industrialnyj: Bakuninskije tstenija; XII Vserossijskaja konferentsija; Materialy*, T. 1. 78-83. Jekaterinburg: UrFU, 2014.
- Korotkov, Juri & Georgi Litvinov. *Stiljagi: Kak eto bylo*. Sankt-Peterburg: Amfora, 2009.
- Kostiainen, Auvo. ”The Vodka Trail: Finnish Travelers Motivation to Visit the Former Soviet Union.” Teoksessa *Travel patterns: Past and present; Three studies*. Toimittaneet Timo Toivonen, Auvo Kostiainen & Janne Ahtola, 33–48. Savonlinna: University of Joensuu, 1999.
- Kozlov, Vladimir. *Stiljagi: Molodyje, smelyje, svobodnyje*. Sankt-Peterburg: Amfora, 2015.
- Lebina, Natalia. *Mužština i ženština: Telo, moda, kultura: SSSR – otpepel*. Moskva: NLO, 2014.
- Lebina, Natalia. *Povsednevnost epohi kosmosa i kukuruzy: Destruksija bolšogo stilja: Leningrad 1950–1960-e gody*. Sankt-Peterburg: Pobeda, 2015.
- Lebina, Natalia. *Sovetskaja povsednevnost: Normy i anomalii; Ot voennogo kommunizma k bolšomu stilju*. Moskva: NLO, 2016
- Lurje, Lev & Sofja Lurje. *Leningrad Dovlatova: Istoričeski putevoditel*. Sankt-Peterburg: BHV-Peterburg, 2017.
- Moskvina, Tatjana. *Žizn sovetskoi devuški: Bioroman*. Moskva: AST, 2015.
- Orlov, Igor & Aleksei Popov. *Skvoz 'železnyj zana ves': See USSR!; inostrannyje turisty i prizrak potjemkinskih dereven*. Moskva: Vyššaja škola ekonomiki, 2018.
- Panov, Aleksandr. *Fartsovštiki*. London: Flegon Press, 1971.
- Petrov, Ivan. ”Kak vyperli fartsovštiki 80-h.” *812Online*, 23.12.2010, <http://www.online812.ru/2010/12/23/004/print.html>.
- Polynov, Matvei. *Istoričeskije predposylki perestroiki v SSSR: Vtoraja polovina 1940 – pervaja polovina 1980-h gg*. Sankt-Peterburg: Aleteija, 2010.
- Rein, Jevgeni. *Mne skuštšno bez Dovlatova*. Sankt-Peterburg: Limbus Press, 1997.
- Romanov, Pavel & Maria Suvorova. ”Tšistaja fartsa': sotsialnyi opyt vzaimodejstvija sovetskogo gosudarstva i spekuljantov.” Teoksessa *Neformalnaja ekonomika v postsovetskom prostranstve: Problemy issledovanija i regulirovanija*. Toimittaneet Irina Olimpijeva & Oleg Patšenkov, 148–155. Sankt-Peterburg: Tsentr nezavisimyh issledovanij, 2003.
- Sokolov, Andrei & Viktorija Tjaželnikova. *Kurs sovetskoi istorii 1941–1991*. Moskva: Vyššaja škola, 1999.
- Suomalaisten ulkomaanlomat*. Sarja A:4. Helsinki: Matkailun edistämiskeskus, 1976.
- Tihonenko, Valentin. ”Tarzan v svojem Otetšestve: Intervju s Valentinom Tihonenko.” *Pršela*, n:o 11, 1997, 10–28.
- Veijola, Soile. *Turismin näyttämöt ja kullissit: Huomioita suomalaisesta seuramatkaetiketistä*. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusseloste 179. Helsinki: Alkoholipoliittinen tutkimuslaitos, 1988.
- Vinitšenko, Irina & Irina Lašina. ”Adaptatsija modnyh obrazov v povsednevnoi žizni sovetskogo obštšestva.” *Istoričeskije, filosofskije, političeskije i juridičeskije nauki, kulturologija i iskusstvovedenije. Voprosy teorii i praktiki*, no. 1:12, 2012, 48–56.

- Vyšňkov, Jevgeni. "Gorod Lenina i grehov: Finskije stranitsy na Fontanke." *Fontanka.ru*, 2014, <http://fontankafi.ru/articles/16010/>.
- Vyšňkov, Jevgeni. *Kryša, 20 let so smerti SSSR: Ustnaja istoria reketa*. Moskva: AST, 2014.
- Zaharova, Larisa. "'Naiboleje rasprostranennoi javljajetsja forma prjamogo palto s odnobortnoi zastježkoi': O sovetskoi mode epohi 'ottepeli.'" *Neprikosnovennyi zapas*, no. 1:45, 2006, <http://magazines.russ.ru/nz/2006/1/za24.html>.
- "Vyborg: Ne iskonno russki gorod." 2007, dokumentielokuva, <https://www.youtube.com/watch?v=M1THOQrvBbU>.

Lehdet

- Vyborg* 20.9.1991
- Vyborgski kommunist* 10.12.1961, 3.6.1962, 21.3.1989, 2.9.1989.

- Ilta-Sanomat* 29.9.2011.
- Krokodil* no. 13, 9. 1959.
- Etelä-Suomen Sanomat* 18.10.2011.
- Helsingin sanomat* 24.6.2014.

Haastattelut

- Entinen Intouristin opas, tulkki, haastattelu tekijän kanssa. Viipuri, 24.5.2017.
- Entinen trokari, lehtitoimittaja, haastattelu tekijän kanssa. Viipuri, 22.5.2017.
- Entinen trokari, haastattelu tekijän kanssa. Jalkala, 16.6.2012.
- Hotelli Družban entiset työntekijät, haastattelu tekijän kanssa. Viipuri, 23.5.2017.
- Kolomoiski, Andrei, haastattelu tekijän kanssa. Viipuri, 22.5.2017.
- Vyšňkov, Jevgeni, haastattelu tekijän kanssa. Pietari, 16.11.2016.